

---

## מבוא

**מ**חקר זה עוסק במהות ובמאפיינים של החינוך בתנועות הנוער בישראל. הצורך בבחינת מאפייני החינוך בתנועות הנוער עלה במסגרת מחקרים נוספים שראו אור בסדרה זו.

כל אחד ואחת מצוות החוקרים והכותבים במחקרים אלו היה פעיל בתנועת נוער. היינו פעילים בתנועות שונות אך כולנו חולקים הרגשה דומה וזיכרונות דומים, ולמרות שעברו לא מעט שנים בכולנו עולה התרגשות רבה כשאנחנו נזכרים ומדברים על תנועות הנוער. חוויית החינוך בתנועת הנוער צרובה באישיות של כל אחד מאיתנו, וניכרת בהווייתנו כאנשים בוגרים.

במחקר זה יצאנו לבדוק ממה מורכבת החוויה של המתחנך בתנועת הנוער, ומה הופך אותה לכה משמעותית בעבורו. רצינו לגלות איך מתנהלים החיים בתנועות הנוער, על אילו עקרונות מבוסס החינוך בתנועות הנוער ומהם מאפייניו.

בשאלה זו עסקו כבר חוקרים בעבר, ובראשם פרופסור ראובן כהנא, אשר מקובל בעיני רבים בשדה החינוכי כאבי החינוך הבלתי פורמלי. בשנות השבעים של המאה העשרים פרסם כהנא את "הקוד הבלתי פורמלי"<sup>1</sup>. במסמך זה הוגדרו שמונה עקרונות מרכזיים המעניקים משמעות לתופעות בארגוני חינוך בלתי פורמליים

Kahane, R. (1975), Informal Youth Organization: A General Model, 1  
sociological inquiry, 45

שונים, בהם תנועות הנוער. הקוד הבלתי פורמלי של כהנא משמש עד היום כמסמך מכונן בשיח החינוכי בתנועות הנוער, ובכלל בחינוך הבלתי פורמלי בישראל.

בבואנו למחקר זה בחרנו להתייחס ל"קוד הבלתי פורמלי" כמסמך בסיס, ממנו נוכל ללמוד ולמקד את שאלות המחקר שלנו. מטרתנו היו:

1. לאפיין את עקרונות החינוך בתנועות הנוער כארגון ייחודי.
2. לאפיין את עקרונות החינוך בתנועות הנוער בהתאם לנקודת הזמן הנוכחית.
3. לאפיין את עקרונות החינוך בתנועות הנוער באמצעות מושגים פשוטים וברורים, תוך מתן פרשנות המתבססת על תהליכים ארגוניים, התנהגויות וביטויים מעשיים מחיי תנועות הנוער.

מתוך היכרות עם הוויית התנועות, ועל סמך ממצאי המחקר "צפונה ונגבה, טיולי תנועות הנוער בישראל, תמונת מצב 2015", בו הגדירו כל תנועות הנוער את מחנות הקיץ כמפעל התנועתי החשוב והמשמעותי ביותר, החלטנו לערוך את תצפיות השטח למחקר במסגרת מחנות הקיץ של התנועות.

הנחנו כי במחנות הקיץ, אשר מתקיימים לאורך מספר ימים, ובאופיים מנתקים את המתחנכים מכל שגרה ומסגרת מוכרת, תבוא לידי ביטוי בצורה מיטבית תמצית ההוויה החינוכית בתנועות הנוער.

בטרם היציאה למחקר ערכנו בדיקה מעמיקה של עקרונות החינוך על פי "הקוד הבלתי פורמלי" של כהנא, כפי שנכתבו ופורשו בתחילת שנות ה-2000.<sup>2</sup> מתוך עקרונות אלה ומתוך ההיכרות

2 כהנא ר. (2007), נעורים והקוד הבלתי פורמלי – תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט מודרניים, מוסד ביאליק.

האישית עם עולם תנועות הנוער יצרנו קבוצות של מאפיינים, באמצעותם יצאנו לבדוק את ההתרחסות החינוכית. ציפינו למצוא ביטויים שונים לכל אחד מהם במסגרת התצפיות. אלה המאפיינים:

1. היבטים של חופש והנהגה עצמית: חופש מעולם המבוגרים, חופש מול המדריכים, הנהגה עצמית במסגרת הקבוצה.
2. היבטים של גיוון וגמישות: גמישות וגיוון תפקידים והמסגרת החברתית, גמישות וגיוון בתכנים ובמתודות, גמישות בלוח זמנים.
3. היבטים של התנסות ומשחק: התנסות ומשחק כמתודה, פתרון בעיות והתמודדות עם אתגרים, משוב על ההתנסות.
4. היבטים של שייכות והזדהות: שייכות והזדהות עם הקבוצה, שייכות לשבט/סניף/הנהגה/מחוז, שייכות לתנועה.

בבחינת היבטים אלו רצינו לבדוק מהן מטרות הפעילות בתנועות הנוער והאם הן מושגות. בהקשר למטרות השונות, רצינו לדעת האם ההתנהלות החינוכית בתנועות הנוער יוצרת מוטיבציה בקרב המתחנכים להיות אקטיביים ולקחת חלק בפעילות, האם היא מקדמת למידה של הידע והמיומנויות שנקבעו לפעילות, האם היא מחזקת את היחיד והאם היא מחזקת את הקבוצה.

לצורך הבדיקה יצאנו בקיץ 2016 ל-28 תצפיות בעשרה מחנות של תנועות הנוער. ביקרנו במחנות של תנועות נוער שונות, מחנות קבע, מחנות נודדים ומחנה המשמש כקורס הכשרה. צפינו בפעולות של חניכים, פעולות בנייה מחנאית, פעילויות ספורט ואתגר, פעילויות כלל תנועתיות ובהתנהלות השוטפת של המחנות. במסגרת התצפיות שמענו שיחות בין חניכים לבין עצמם ובין מדריכים לחניכים וערכנו שיחות ממוקדות עם חניכים, מדריכים, רכזים צעירים ומבוגרים בעלי תפקידים. בביקורים במחנות השונים התרשמנו גם מהסביבה, מאופן סידור המרחב, מהתפאורה,

ומהשילוט והסמלים הפזורים ברחבי המחנות. דוחות התצפיות שערכנו כללו תיאור מפורט של כל אלה וכן דוגמאות רבות, עליהן מתבסס מחקר זה.

את הדוגמאות הרבות שאספנו ניתחנו ולמדנו, ומתוך הממצאים ניסחנו מחדש שלוש קבוצות מאפיינים, אשר באמצעותן ניתן להגדיר את החינוך בתנועות הנוער. לכל אחת מהקבוצות מצאנו כוח מרכזי מלכד, אשר משקף במידה רבה את תפקידו של המאפיין בחיי תנועות הנוער כארגון.

קבוצת המאפיינים הראשונה היא קבוצה של 'מאפיינים מבניים (קשיחים)' – אלה הם המאפיינים המבניים של תנועת הנוער כארגון, בהם המבנה ההיררכי, הנהלים, לוחות הזמנים, סידור המרחב, התכנים והפעילויות.<sup>3</sup>

קבוצת המאפיינים השנייה כוללת 'מאפיינים מאפשרים (רופפים)' – אלה הם מאפייני הבחירה והגמישות. מאפיינים אלה יוצרים יכולת לשינוי, לעדכון, ובכך מאפשרים את המעשה החינוכי, חינוך ליוזמה, אחריות ומעורבות אישית. בכך הם מהווים מאפיינים ייחודיים אשר לא מתקיימים במסגרות אחרות והם מאפייני היסוד של המעשה החינוכי בתנועות הנוער.

הקבוצה השלישית היא קבוצת 'מאפיינים מחברים' – אלה הם ההיבטים החברתיים, ההתנסות והחווייה כמתודה מרכזית והיבטים של זהות ושייכות. מאפיינים אלה הם הגורמים למשתתפים להרגיש שייכים וקשורים למסגרת תנועת הנוער, להתחייב לה ולהשקיע מעצמם כדי להיות חלק מהעשייה החינוכית בתנועה.

כפי שצוין לעיל, מכל המאפיינים בלטו מעל כולם המאפיינים המאפשרים: הבחירה והגמישות, וכן מאפיין ההתנסות. עם זאת, אנו מוצאים כי כל אחד מהמאפיינים הוא בעל חשיבות ומשמעות

3 מאפיין הקשיחות נשען על גישת הניהול הבירוקרטי שהגה מקס ובר. ראו: סמואל, י. (1996), ארגונים – מאפיינים, מבנים, תהליכים, אוניברסיטת חיפה, זמורה ביתן.

עמוקה למהות החינוך בתנועות הנוער, וכי המעשה החינוכי הוא תוצאה של שילוב בין כולם.

לאור קבוצות המאפיינים שיצרנו ניסחנו שלוש סוגיות בהן עוסק פרק הדיון במחקר זה:

1. בין פורמלי לבלתי פורמלי – מה הופך את תנועות הנוער לשונות מהחינוך הפורמלי ומהו ייחודן? בהקשר לשאלה זו מצאנו כי המאפיינים המאפשרים הם אלה שמייחדים את תנועות הנוער אל מול החינוך הפורמלי.
2. בין חוויה להתנסות – מהו מקומו ותפקידו של החינוך ההתנסותי בתנועות הנוער? בהקשר לשאלה זו מצאנו כי תנועות הנוער מחנכות למיומנויות חיים.
3. בין מבוגרים לנוער – האם תנועות הנוער הן באמת של הנוער, או שהן מנוהלות בכללותן על ידי מבוגרים? בהקשר לשאלה זו מצאנו לנכון להשוות את חיי תנועות הנוער לחיי משפחה, תוך תיאור יחסי הכוחות בין עולם המבוגרים לעולם הילדים ותפקידו של כל אחד מהם במערכת החיים.

על סמך הממצאים שאספנו ולאור סוגיות אלה ביקשנו להציע את מודל החינוך בתנועות הנוער – "החינוך בתנועת הנוער כהכנה לחיים". אנו מאמינים ומקווים כי המודל יאפשר הבנה מעמיקה של המעשה החינוכי בתנועות הנוער.

בטרם הקריאה, נבקש להודות לשותפינו לצוות המחקר: נעם אבן ואבי בורגר. על החשיבה המשותפת והמעמיקה, ניסוח הקריטריונים ותהליך ההכנה לתצפיות, הכשרת התחקירנים, ניתוח הממצאים וניסוח המודל, הקריאה וההתייחסויות החשובות והמלמדות. תודה לתחקירנים שלקחו חלק במחקר זה: טל בורגר, קרן בן נון, דנה גולבר, זהר גורגל, שירה פאר, ליאור קניגסמן ואסף קפלן. תודה לנפתלי דרעי מזכ"ל מת"ן ולהנהלת מת"ן, על האפשרות

לבצע את המחקר. תודה לכל אנשי התנועות שפתחו את שערי המחנות בפנינו ברוחב לב, הקדישו מזמנם להסברים ולליווי צמוד של התצפיתנים, תרמו מהידע ומהניסיון ובעיקר הצליחו להעביר לנו את התשוקה והאהבה לחינוך בתנועות הנוער.

בכל אחת מהתצפיות התפעלנו מנוכחותם הבולטת של המדריכים, מרוח השמחה וההתלהבות של המשתתפים, מהיוזמה והאחריות של המדריכים והחניכים, מהחשיבה ומהמשמעות העמוקה לכל פרט במחנה: מהשלט בכניסה, דרך שיר המורל ועד לטקס המסכם של המחנה. ברוח דברים אלו כתבנו ספר זה, ואנו מקווים שהצלחנו במידת מה להעבירה באמצעות המילים.

קריאה מהנה.